

Şemseddin ed-Dameğânî ve Ehl-i Sünnet'e Yaklaşımı*

Shams al-Dîn al-Damaghânî, and His Approach to Ahl al-Sunnah

Şeyma AYDIN** - Mehmet ÜMİT***

Öz

7./13. yüzyılda Irak'ta yaşadığı tahmin edilen Şemseddin ed-Dameğânî, *el-Cevheretü'l hâlisâ* adlı eserinde dönemindeki mezhepleri kendi anlayışı ve müşahede ettikleri çerçevesinde genel olarak tasnif etmiştir. Mezhep mensuplarının, birbirlerini herhangi bir ölçü tanımaksızın tekfir etmelerinden rahatsızlık duymuş ve bunun üzerine söz konusu metnini kaleme aldığını ifade etmiştir. Bu makalede, önce onun hayatı, eseri, bilgi kaynakları, Müslümanlar arasında ortaya çıkan fırkaları tasnifte izlediği yol genel olarak ele alınmıştır. Sonra Ehl-i sünnet mezheplerine yönelttiği eleştiriler ve Ehl-i sünnete yaklaşımı açıklanıp, kısaca değerlendirilmiştir. Yöntem olarak da Dameğânî'nin elimizdeki tek eseri olan *el-Cevheretü'l-hâlisâ* isimli metnini merkeze alarak, tarih bilimi-

Abstract

Shams al-Dîn al-Damaghânî, who is thought to have lived in Iraq in the 7th/13th century, generally categorized the sects of his time in his work *al-Jawhara al-khâlisâ*, within the framework of his own understanding and what he had observed. He stated that he was uncomfortable with the sect members' excommunicating each other (takfir) without any standards and that he wrote the text in question in response to this. In this article, firstly, his life, his works, sources of information, and the path he followed in classifying the sects that emerged among Muslims are discussed in general. Then his criticisms of Ahl al-Sunnah sects and his approach to Ahl al-Sunnah are explained and briefly evaluated. In terms of methodology, we have tried to reflect his ideas in a descriptive

-
- * Bu makale, "Şemseddin ed-Dameğânî ve İtikâdî İslâm Mezheplerine Yaklaşımı" (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019) başlıklı Yüksek Lisans tezine dayanılarak kaleme alınmıştır.
 - ** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Temel İslâm Bilimleri Kelâm Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye / seyma_aydin.93@hotmail.com / <https://orcid.org/0009-0003-8059-8910>.
 - *** Prof.Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye / mehमित@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0003-1964-1492>.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
20.11.2023	14.06.2024	30.06.2024

DOI 10.18403/emakalat.1393309

nin yöntemleri çerçevesinde onun fikirlerinin betimleyici bir şekilde yansıtılmasına gayret edilmiştir. Veri toplama aracı olarak döküman incelemesi, toplanan verileri içerik analiziyle inceleme ve yorumlanmasının da uygun olduğu düşünülmektedir. Fikirleri eleştirilen Ehl-i sünnetin ana kaynaklarına da kimi zaman gidilerek bu fikirlerin sağlanması yapılmaya çalışılmıştır. Netice itibarıyla kendi döneminde mezhep mensuplarının birbirlerine karşı sergiledikleri ölçsüz tutum ve görüşlerini eleştiren Dameğâni'nin kendisinin de Ehl-i sünnete yaklaşımında içinde yetiştiği geleneğin etkisi altında kalarak bir tavır sergilediği ve şikâyet ettiği husustan kurtulamadığı anlaşılmaktadır. Çalışmamız, Dameğâni'nin kendi eseri esas alınarak araştırma ve yayın etiği ilkeleri çerçevesinde kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şemseddin ed-Dameğâni, *el-Cevheretü'l hâlisâ*, Ehl-i Sünnet, Mezhep, Makâlât.

way within the framework of the methods of the science of history by focusing on the text of *al-Jawhara al-khâlisâ*, which is the only available work of al-Damaghâni. Document analysis and examining and interpreting the collected data through content analysis are also among the methods used. Since he directed criticisms toward Ahl al-Sunnah, the main sources of this sect were sometimes used in order to clarify his ideas. As a result, it is understood that al-Damaghâni, who criticized the excessive attitudes and accusations of the members of the sects towards each other in his own time, was himself under the influence of the tradition in regards to how he approached to Ahl al-Sunnah and could not avoid what he complained about. Our study is based on al-Damaghâni's own work and is written within the framework of the principles of research and publication ethics.

Keywords: Shams al-Din al-Damaghâni, *al-Jawhara al-khâlisâ*, Ahl al-Sunnah, Sect, Maqâlât.

Giriş

Hz. Peygamber'in vefatıyla başlayan süreçte Müslümanlar arasında ilk ihtilaflar ortaya çıkmaya başlamıştır. Hulefa-i Raşidin dönemindeki problemler sosyal, siyasi ve kültürel etkenlerle birlikte ayrılıklarla ve zamanla da bu ayrılıkların derinleşmesiyle sonuçlanmıştır. Bu çerçevede meydana gelen sosyal ve siyasi hadiseler de İslâm mezheplerinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Tarihi süreçte teşekkül eden mezhepler hem karşıt görüşlere cevap vermek hem de kendi öğretilerini ortaya koymak adına eserler kaleme almaya başlamışlardır. Başlangıçta Müslümanların ana bünyesinden ayrılan grupların kaleme aldığı Makale türü küçük hacimli eserler zaman içinde genellikle kaleme alındığı döneme kadarki bütün fırkaları anlatma imkanı sunan Makâlât türü eserlerin yazılmasına zemin hazırlamıştır. Daha sonrasında da İslâm dışındaki akım ve dinleri de içine alan daha kapsamlı eserler ve yazım (*milel-niha*) türleri de ortaya çıkacaktır.

Tarihi süreçte bu eserleri yazan âlimler arasında mezhepleri bir tasnife tabi tutma çabası ortaya çıkmıştır. Bu âlimler mezhepleri tas-

nif ederken ve mensup oldukları dışındaki mezhepleri ötekileştirirken, bir kriter arayışına girmişlerdi. Bu kriter arayışlarında en çok yöneldikleri veri ise “yetmiş üç fırka hadisi” diye meşhur olan rivâyettir. Âlimlerin bir kısmı eserlerini yazarken bu hadisi eserlerinin tasnif sisteminde esas almıştır. Ancak onların bazıları bu sayıyı aşarken bazıları da bu sayıya ulaşamamıştır. Bütün bu gayretlerine rağmen âlimlerin bir kısmı da muhaliflerine dair bilgileri çarpıtmaktan geri durmamışlardır. Diğer taraftan hiç şüphesiz söz konusu durumdan rahatsız olup, eserlerini tarafsız bir tarzda yazmaya özen gösteren âlimler de olmuştur. Bu hadisin bir diğer anlaşılma şekli ise; ümmetin fırkalara ayrılmasının doğal ve kaçınılmaz olduğu ancak bu bölünmenin menfi bir durum değil de Müslüman toplum için bir zenginlik olarak görüldüğü yorumlardır.¹ 7./13. asırda yaşadığı düşünülen Şemseddin ed-Dameğânî de, *el-Cevheretü'l-hâlisâ* isimli eserinde mezheplerin birbirlerini herhangi bir ölçüye ya da kıstasa dayanmaksızın tekfir etmesinden rahatsızlık duyarak bu eseri kaleme almıştır.

Bu makalede, Dameğânî'nin, yaşadığı sosyo-kültürel siyasi ortam da dikkate alınarak, biyografisi, eseri, bilgi kaynakları ve itikadi İslâm mezheplerine yaklaşımı kendi eserinden hareketle genel hatlarıyla ele alındıktan sonra özellikle Ehl-i sünnet mezheplerine yönelttiği eleştiriler ve Ehl-i sünnet içerisine dahil ettiği fırkalar incelenecektir.

1. Hayatı

Tam adı Şemseddin Abdussamed b. Abdullah el-Alevî ed-Dameğânî olan Şemseddin ed-Dameğânî; ‘ed-Dameğân’ ya da ‘Dameğân’ olarak isimlendirilen şehre nisbet edilir. Coğrafya kitaplarında Rey ile Nisâbur arasında yer alan bir belde olarak tarif edilen Dameğân, Kummis’e bağlı bir kasaba olup, İran’ın kuzeyinde bir belde olarak bilinir.² Fetva verme yetkinliğine sahip ilim ehli birçok kimse Dameğân’a nispet edilmektedir.³

Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi olmayan Dameğânî risalesinde kendisi hakkında bazı bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre Irak’ta İmâmiyye mezhebine mensup olarak yetiştirilmiştir. Köken itibarıyla Dameğân’a nisbet edilse de Irak’ta büyümüş, ilim tahsil etmek için farklı bölgelere seyahatlerde bulunmuş, yaşadığı dönemde

¹ Mehmet Kubat, “73 Fırka Hadisi”ni Yeniden Düşünmek”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2012), 9.

² Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yâkût Hamevî, *Mu‘cemü'l -büldân* (Beyrut: Dâru Sadır), 2. cilt/433.

³ Hamevî, *Mu‘cemü'l -büldân*, 2. cilt/433.

varlığını sürdüren İslâm mezheplerini ve bu mezheplerin mensuplarını, yaşadıkları bölgelerde gözlemleyerek öğrenme fırsatı yakalamıştır.⁴ İmâmiyye fırkası öğretisine göre yetişen Dameğâni'nin seyahatleri sonucu daha da artan İslâm mezheplerine dair bilgisi, onu mensup olduğu mezhepten vazgeçme noktasına ulaştırmıştır. Kendisine yöneltilen bir soru üzerine yazdığı bu risâleden de anlaşılacağı üzere döneminde ilmî müktesebatına güvenilen bir kişidir.

Kaynaklarda Dameğâni'nin tam olarak yaşadığı dönem ve vefat tarihi belirtilmemektedir. Ancak kaynaklardaki bazı bilgilerden hareketle yaklaşık bir tarih çıkarmak mümkündür. İsmâil Paşa Bağdâdi (öl. 1338/1920) eserlerinde, Dameğâni'nin *el-Cevheretü'l-hâlisâ* isimli kitabını 967/1560 senesinde tamamladığını kaydetmiştir.⁵ Ancak bu tarih, söz konusu eseri tahkik eden kişinin de belirttiği üzere kitabın nüshalarından birinin istinsah tarihidir.⁶ İsmail Paşa da muhtemelen bu nüshaya ulaşabildiği için söz konusu bilgiyi vermiştir. Dameğâni'nin eserini, muhakkik dört yazma nüshaya dayanarak tahkik etmiştir. Kitabın yazma nüshalarından bir diğerinin istinsah tarihi 766/1364-1365 yılıdır. Ayrıca sözü edilen yazma nüshanın üstünde Muhammed b. İbrahim el-Vezîr'in (öl. 840/1436) kitabı öven ifadelerinin yer aldığı aktarılmaktadır.⁷ Biz bu bilgiden hareketle el-Vezîr'in eserlerini incelediğimizde onun, iki ayrı çalışmada da Dameğâni'nin risalesinden bahsettiğini tespit ettik.⁸ İbn Vezîr'in yaptığı bu atıflarla el-Cevheretü'l-hâlisâ isimli risalede yer verilen bilgiler de birbirleriyle uyum içindedir. İbn Vezîr'in atıf yaptığı kitaplarından *el-Avâsım ve'l Kavâsım*'i 808-810/1405-1407 tarihleri arasında yazdığı da ilgili kaynaklardan tahmin edilebilmektedir.⁹ Dolayısıyla buradan

⁴ Şemseddin Abdüssamed b Abdullah Alevî Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisâ anî's-şevâib fi'l-akaidi'l-menkume ala cemi'l-mezâhib*, thk. Abdullah b. Yahyâ es-Süreyhî (Beirut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 27.

⁵ İsmâil Paşa el-Bağdâdi, *Hediyyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musan-nifin*, ed. Kılıslı Rifat Bilge - İbnülemin Mahmûd Kemal İnal (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951), 1. cilt/574; İsmâil Paşa Bağdâdi, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, ed. M. Şerefettin Yaltkaya - Kılıslı Rifat Bilge (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1945), 1. cilt/385.

⁶ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 4.

⁷ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 9.

⁸ Ebû Abdillâh İzzüddin Muhammed b İbrâhîm b Ali Yemâni İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zebbi an sünneti Ebi'l-Kâsım*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 7. cilt/174; Ebû Abdillâh Muhammed b el-Murtaza el-Yemâni İbnü'l-Vezîr, *İsârü'l-hak 'ale'l-halk fi reddi'l-hilâfât 'alâ mezâhibi'l-hak min usûli't-tevhîd* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 304.

⁹ Muhammet Raşit Batur, *Zeydilik ve Selefîlik arasında İbnü'l-Vezir* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 113.

hareketle Dameğâni'nin kitabını, 808-810/1405-1407 tarihlerinden önce yazdığı anlaşılmaktadır.

Risalenin te'lif tarihi hakkında bir başka veri de Dameğâni'nin, eserinde 12. İmamın gaybetinin ardından 400 küsur yıl geçtiğine dair ifadesidir.¹⁰ Dolayısıyla 260/874 yılında başlayan küçük gaybet döneminden geçen 400 küsur yıl ile onun yaklaşık olarak 660/1260'lı yıllarda yaşamış olduğu tespit edilebilmektedir. Bütün bu bilgiler ışığında da onun 7./13. asrın ikinci yarısı ile 8./14. asrın başları arasında yaşadığı düşünülmektedir.

2. Eseri ve Bilgi Kaynakları

el-Cevheretü'l-hâlisâ ani's-şevaib fi'l-akâidi'l-menkume alâ cemi'l-mezâhib,¹¹ Dameğâni'nin bilinen tek eseridir. Mezheplere dair görüşleri de bu eserden hareketle incelenecektir. Eserin telif sebebi, Dameğâni'nin eserin başında belirttiği üzere, Abdülhak b. Abdülmecid b. Abdülvahid ez-Zehabi isimli arkadaşının, yaşadıkları zaman için tâbi olmaya en uygun mezhebin hangisi olduğuna ve takip edilmesi gereken usule ilişkin bilgi talep etmesidir.¹² Eserin tam yazım tarihi belli değildir. Ancak Dameğâni'nin hayatı kısmında da ifade edildiği üzere 7./13. asrın ikinci yarısında 660/1262'den sonra yazıldığı anlaşılmaktadır.

Eser önsöz, mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır. Risalenin önsözünde Dameğâni eseri yazma sebeplerine değinmektedir. Mukaddime kısmında yetmiş üç fırka hadisi ile sevâd-ı a'zam kavramını ele almaktadır.¹³ Birinci bölümde, yaşadığı dönemde varlığını sürdüren İslâm fırkalarını şu iki ana başlıkta değerlendirmektedir; Ehl-i Sünnet ve Şîa. Bunlardan Ehl-i Sünnet'i bütün olarak, Şîa'yı ise üç alt gruba ayırarak incelemektedir. Bunlar; Zeydilik, İsnâaşerilik, İsmâililik'tir. Söz konusu başlıklarda ilgili mezhepler hakkında genel sayılabilecek bilgiler vererek, bu fırkaların eleştirdiği görüşlerini ve eleştirme gerekçelerini kimi zaman akli ve nakli delillerle de ortaya koymaktadır. İkinci bölümde ise, mezhebi görüş olarak kendisinin tercih ettiği usûl hakkında bilgi vermektedir.¹⁴

Dameğâni eserinde yaptığı atıflardan ve verdiği bilgilerden, Hasan-ı Basri (öl. 110/728)'nin *Kader Risalesi*, Buhâri (öl. 256/870) ve Müslim (öl. 261/875)'in *Sahihleri*, Şü-İmâmî yazar Fadl b. Şâzân'ın (öl.

¹⁰ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 102.

¹¹ Bu eser, Abdullah b. Yahyâ es-Süreyhi tarafından dört yazma nüshaya dayanılarak tahkik edilmiş ve 2009 yılında (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye) neşredilmiştir.

¹² Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 7.

¹³ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 7.

¹⁴ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 8.

260/874) *el-İdâh fi'r-redd alâ sâ'iri'l-fırak'ı*, Ebû Dâvûd (öl. 275/889)'un *Sünen'i*, Hatib el-Bağdâdî (öl. 463/1071)'nin *el-Câmi' li-ahlâki'r-ravi ve âdâbü's-sâmi'si*, Şehristânî (öl. 548/1153)'nin *el-Milel ve'n-Nihâl'i*, İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240)'nin *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye* adlı eserlerinden yararlandığı anlaşılmaktadır.

Dameğânî, bu kaynaklardan yaptığı alıntılarda genel olarak kaynaktaki bilgilere sadık kalmıştır. Ancak referansta bulunduğu kaynaklardan çoğunlukla mana ile aktarımda bulunmuştur. Delil olarak kullandığı hadisleri de genellikle mana olarak aktarmış ve neredeyse hiçbirinin kaynağını vermemiştir. Dolayısıyla mana olarak uyum söz konusu ise de lafzî olarak genelde uyum söz konusu değildir. Bu veriler, kitabını kaynaklardan uzakta yazmış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

3. Yetmiş Üç Fırka Hadisi Yorumu ve Mezhepleri Tasnifi

İslâm tarihi boyunca yetmiş üç fırka olarak meşhur olan hadis mezhepler ve mensupları üzerinde etkili olmuştur. Bu hadisi kimi âlimler kesretten kinaye olarak yorumlayıp, Müslümanların fırkalara ayrılmasını kaçınılmaz bir durum olarak görmüşlerdir. Bu âlimler söz konusu durumun kaos ve kargaşaya sebep olmadığı müddetçe, bu toplumlar için zenginlik olabileceğini öne sürmüşlerdir. Ancak kimi âlimler ise sadece kendi mensubu olduğu fırkayı kurtuluşa erecek olan fırka, diğer fırkaların ise tekfiri noktasında görüşler ortaya koymuşlardır. Farklı varyantlarla nakledilen bu hadisin bir varyantında da kurtuluşa eren firkanın (*fırka-i nâciye*), sevâd-ı a'zam olarak isimlendirilen bir grup olduğu kaydedilmektedir.¹⁵

İslâm tarihi boyunca Makâlât veya Fırak türü eser yazan müelliflerin bir kısmı yetmiş üç sayısını, fırkaları ve mezhepleri tasnif ederken kitaplarına esas kabul etmişler ve eserlerinde zikrettikleri fırkaları bu sayıya denk gelecek şekilde tasnif etmeye özen göstermişlerdir. Ancak kimi müellifler de eserlerini yazarken bu hadisi dikkate almamışlar ya da hadisi mecazi bir anlamda yorumlamışlardır. Yetmiş üç fırka hadisini dikkate alan müelliflerin bazıları bu sayıyı tutturabilmek için farklı yöntemlere başvurmuşlardır. Kimi müellifler de bu sayıyı aşmıştır.

Şemseddin ed-Dameğânî de bu durumun İslâm ümmetini parçalayan bir düşünce yapısını tetiklediğine ve kendi döneminde de bu türden bir taassubun yaygın olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁶ Çoğunluk

¹⁵ Kubat, "73 Fırka Hadisi"ni Yeniden Düşünmek", 9, 40-41; Muhammet Emin Eren, *Fırkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 35-83.

¹⁶ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 31.

olmanın hak üzere olmanın kendi başına bir kriteri olmadığını ispat etmek üzere kitabında müstakil bir başlık açmıştır. Bu başlıkta Dameğânî, kişinin hayrı ve hakkı talep ederken onu hangi mezhep içinde bulduğunu önemsemeden alması gerektiğini belirtmiştir. Bu düşüncesini aklî ve naklî delillerle ortaya koymuştur.¹⁷ Dameğânî, yetmiş üç fırka hadisini de, meşhur olan yorumdan farklı olarak çoğunluğun hak üzere olduğu anlayışının yanlışlığının naklî delilleri içinde kaydetmiştir.¹⁸ Nitekim yetmiş üç fırka hadisinin bir varyantında geçen kurtuluşa eren firkanın sevâd-ı a'zam¹⁹ olduğu belirtilen grubu da, âlimler arasında ihtilâf ortaya çıktığında, görüşü itibariyle yalnız kalan âlim veya halktan insanlar değil de, âlimlerin çoğunluğu şeklinde yorumlamıştır.²⁰

Tarih boyunca İslâm ümmetinin birçok fırkaya ayrıldığını ve ortaya çıkan bu firkalardan bir kısmının zaman içerisinde mensubu kalmayarak yok olduğunu belirten Dameğânî, yaşadığı zamanda mensupları bulunan Müslümanların firkalarını, iki ana mezhep altında toplamaktadır. Bu iki mezhep; Ehl-i sünnet ile Şîa'dır. Bu çerçevede Hâricî grupların zaman içerisinde Ehl-i sünnet'e, Mu'tezile fırkasının da Şîa'ya dahil olduğunu belirtmektedir.²¹ Mezhepleri tasnifindeki genelleyici yaklaşımın dikkat çektiği müellif, Ehl-i sünnet ile Şîa'nın kollarını ve onların eleştirdiği fikirlerini takdim edip, çoğunlukla aklî ve naklî delillerle bu mezheplerdeki bazı görüşleri eleştirme sebeplerini gerekçelendirmektedir. Biz burada Ehl-i Sünnet'e yaklaşımını ele alacağız.

4. Ehl-i Sünnet

Dameğânî Ehl-i sünnet mezhebini tanımlarken, Hulefâ-yi Râşidinin fazilet sıralamasının onların hilafete geliş sırası olduğuna inanan bir mezhep olduklarından bahsetmektedir. Mezhep mensuplarının fûrûda bilinen dört mezhebe ayrıldıklarını belirtmektedir. Yine Sünniliğin Haşviyye, Cehmiyye ve Eş'ariyye firkalarını da içine alan bir grup olduğunu kaydetmektedir.²² Kendi dönemindeki Ehl-i sünnet mensuplarının yaşadıkları bölgelerle ilgili olarak Şam'da Şâfîilerin, Batı'da Mâlikîlerin, Acem'de Hanbelî ve Hanefîlerin yaşadıklarını belirtmektedir.²³ Ehl-i sünnet'in genel özellikleri hakkında da şu ifadelerle yer vermektedir:

¹⁷ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 31.

¹⁸ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 34.

¹⁹ İbn Mâce, "Fiten", 8

²⁰ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 35.

²¹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 37.

²² Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 37.

²³ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 74.

“Sünniler zâhirde bir birlik arz eder, siyaset ve saltanata göre hareket ederler. Onlar, zâlim halifelere, Râşid Halifeler gibi itaat etmek gerektiği anlayışını benimserler. İnanç konusunu pek az dikkate alır, kendilerini destekleyip, derslerine iştirak edenleri eleştirmezler. Halife kendilerini desteklediği sürece akidesini asla eleştirmezler. Halife teccime dâhi gitse -ki Ehl-i sünnet’in dörtte birini oluşturan Hanbeliler gibi teccime dahi gitse- kendilerini desteklediği ve onlara karşı bir düşmanlıkta bulunmadığı sürece söz konusu halifenin itikadî anlayışına karışmazlar.”²⁴

Dameğâni'nin bu ifadelerinden kendi döneminde Hanbelilerin, Ehl-i sünnet'in dörtte birini oluşturduğu da anlaşılmaktadır. Yine zâlim idarecilere, Hulefâ-yi Râşidîn gibi itaat edilmesi gerektiği anlayışını benimsediklerini ifade ederek genelleyici bir tutum sergilemektedir. Ayrıca o, Ehl-i sünnet'in yüzü aşkın bid'atten dolayı eleştirildiğini dile getirerek, eserinde onlardan sadece bir kısmını değerlendireceğini ifade etmektedir.²⁵ Dameğâni'nin söz konusu eleştirilerini şöyle sıralayabiliriz:

4.1. Allah'ın Sıfatları

Ehl-i sünnet'i birçok yönden eleştiren Dameğâni'nin ilk ele aldığı konu bu mezhebin Allah'ın sıfatları hakkındaki görüşleridir. Burada dikkat çeken husus onun genel olarak Ehl-i sünnet başlığı altında eleştirilerde bulunmuş olsa da kimi zaman açıkça zikrederek kimi zaman da zımnın bu mezhep içerisindeki Hanbeliliğin özel görüşlerini eleştirmektedir.

Allah'ın sıfatları konusunda eleştiri sebeplerinin başında teccim ve teşbih konusu gelmektedir. O, Ehl-i sünnet fikhî mezheplerinden Hanbelilerin sözlük anlamları teccim ve teşbihi çağrıştıran âyetleri yorumlamadan benimsediklerini ve bunun sonucunda da Allah'ı âzalar ile nitelendirdiklerini aktarmaktadır. Öyle ki onlardan bir kısmının “Tenasül uzvu ve sakalı dışında, Allah hakkında bana ne sorarsanız sorun” gibi bir ifade kullanacak kadar ileri gittiklerini iddia etmektedir. Bu bilgiyi aldığı kaynağın ise Şehristâni'nin kitabı olduğunu zikretmektedir.²⁶ Ancak söz konusu alimin *el-Milel ve'n-nihal* isimli kitabında, Eş'arîlerin sıfatları kabul etmekle birlikte, teccim ve teşbihe düşmediklerinin özellikle belirtildiği görülmektedir.²⁷ Han-

²⁴ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 38.

²⁵ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 38-39.

²⁶ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 39.

²⁷ Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b Abdülkerim Şehristâni, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Abdülkadir el-Fazili (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006),

beliler hakkındaki bu genellemenin de doğru olmadığı sonucu çıkmaktadır. Nitekim Şehristânî (öl. 548/1153), yaklaşık aynı ifadelerle aktarılan sözlerin sahibinin Dâvud el-Cevâribî (öl. 3./9. yüzyılın başları) olduğunu kaydeder.²⁸ Dameğânî'nin bahsettiği gibi Hanbelîler'in teccim ve teşbihi çağrıştıracak herhangi bir ifade sarfettiğine dair Şehristânî'nin kitabında bir ifade yoktur, aksine onların büyük çoğunluğunun teccim ve teşbihe düşmek kaygısıyla Allah'ın sıfatları ile müteşâbih âyetler hususunda hassas davrandıkları ifade edilmektedir.²⁹ Ancak öyle anlaşılıyor ki burada bahsedilen grup Şehristânî'nin kitabında Haşviyye Müşebbihesi dediği gruptur.³⁰

Dameğânî'nin eleştirdiği diğer bir konu halku'l-Kur'ân meselesidir. Bu mezhep mensuplarının Allah'ın kadîm olması gibi, Kur'ân'ın da kadîm olduğuna inandıklarını ve Kur'ân'ın mahluk olduğu inancını benimseyenleri de tekfir ettiklerini aktarmaktadır. Bu konudaki görüşlerini temellendirirken ortaya koydukları delillerinin sadece "Kur'ân kadim olan Allah'ın sıfatı olup, sıfat mevsufundan ayrılmaz." şeklindeki cümleleri olduğunu belirtmektedir. Bu konudaki öne sürdükleri diğer delillerinin de geçersiz kabul edilebileceğini ifade eden Dameğânî, bu delillerin tutarsız olduğunu zikredip bunu çeşitli şekillerde ispatlamaya çalışmaktadır.³¹ Nihâyetinde de Kur'ân'ın kadîm oluşu hususunda Ehl-i sünnet mensuplarının, dikkate değer nakli ve akli delillerinin bulunmadığını, bu konuda nakledilenlerin de, herkesçe bilinen nakil âlimlerinden hiçbirinin nakletmediği mevzu hadisler ve hadis olması mümkün olmayan ibareler olduğunu vurgulamaktadır.³² Halku'l-Kur'ân meselesinin resmi politika haline gelmesi (212/827), bilindiği gibi Abbasi hilafetinde Mihne dönemi öncesine rastlamaktadır. Bu meselenin kelâma bakan yönünün yanı sıra sosyal ve siyasî etkenlerin de varlığı bilinmektedir. Hanefî alimlerden halku'l-Kur'ân'ı kabul etmeyip mihneye maruz kalanlar olduğu gibi bazıları da Dameğânî'nin bu genellemesi dışında kalabilecek, Kur'ân'ın mahluk olduğu anlayışını benimsemişlerdir.³³ Yine Ehl-i

83; Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 104-105.

²⁸ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 39; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 84; Şehristânî, *Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, 105.

²⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 83; Şehristânî, *Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, 104-105.

³⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 2006, 83-4; Şehristânî, *Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, 104-105.

³¹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 40.

³² Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 43.

³³ Mehmet Ümit, "Mihne Sürecinde Hanefiler", *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (Ocak 2010), 108-114.

Sünnet içinde Kur'an'ın yaratılmış olup-olmadığı bağlamında kelam-ı nefsi ve kelam-ı lafzi gibi yaklaşımların gündeme geldiğini de unutmamak gerekir.

Sıfatlar meselesinde Dameğânî Ehl-i sünnet'e, sıfatları kâdim kabul etmelerinden dolayı Allah ile birlikte yedi kadîm daha benimsedikleri eleştirisini yöneltir. Dameğânî söz konusu görüşüyle Ehl-i sünnet mensuplarının, "Allah üknüm-u selâse'nin üçüncüsüdür" diyen Hristiyanlara benzediklerini dile getirmektedir. Bu mezhep mensuplarının görüşlerini ispat edebilecekleri ne naklî ne de aklî delillerinin bulunmadığını öne sürmektedir. Allah'ın, Kur'an ve sünnette hay, basîr, semî', alîm, kâdir, ganî ve kadîm gibi sıfatlarla zikredildiğini belirten Dameğânî bu sıfatların bu iki kaynakta da kıdem veya hudûs ile nitelendirilmediğini vurgulamaktadır. Dameğânî bu tür konularda Allah kendisini nasıl vasıflandırıyor, Müslümanların da öyle vasıflandırması gerektiğini, başka bir yorum getirmek yerine susmak gerektiğini belirtmektedir. Ona göre yaratılmışların da bu hususta herhangi bir mükellefiyeti yoktur.³⁴

Ancak Dameğânî'nin, Ehl-i sünnet mensuplarının benimsediğini zikrettiği Allah'ın ezeli sıfatları konusunda isabetli olmaması dikkat çekicidir.³⁵ Nitekim Ehl-i sünnet'in benimsediği subûtî sıfatlar ile Dameğânî'nin zikrettikleri tamamen aynı değildir.

Ehl-i sünnet'in eleştirilen bir diğer görüşü ise rü'yetullahın mümkün olduğuna dair görüşleridir. Dameğânî Ehl-i sünnet'in; *Rablerine bakarlar*³⁶ âyeti ve "Siz Rabbinizi, ayı dolunay gecesinde gördüğünüz gibi rahatlıkla göreceksiniz."³⁷ hadisini rü'yetullahın mümkün olduğuna delil getirdiklerini belirterek, bu âyet ve hadisin müteşâbih olduklarını ifade eder. Burada doğru tavrın, müteşâbihlerin zâhirleriyle istidlâlde bulunmak değil onların muhkeme hamledilerek anlaşılması olduğunu vurgular. Akabinde aklî ve naklî delillerle rü'yetullahın mümkün olmadığını ispatlamaya girişmektedir.³⁸ Rü'yetin gerçekleşeceği iddiasını Allah'a iftira olarak da değerlendirerek, bu inancın büyük bir cür'et ve korkunç bir cehalet olduğunu dile getirmek-

³⁴ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 58.

³⁵ Ebû Mansur Abdülkâhîr b Tâhîr b Muhammed Temîmî Abdülkâhîr Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn* (İstanbul: Dârülfünun İlähiyat Fakültesi, 1928), 90; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Ehl-i Sünnet Akâidi: -Kitâbu Usûlü'd-dîn*, çev. Prof. Dr. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 122.

³⁶ el-Kıyâmet 75/23.

³⁷ Buhârî, "Rikâk", 52; Müslim, "İmân", 299; Tirmizî, "Sıfatü'l-Cennet", 17.

³⁸ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 60.

tedir. Ehl-i sünnet mensuplarının öne sürdüğü gibi Allah'ın uyku-
dayken de uyanıkken de görülmesinin mümkün olmadığını ve önceki
ümmetlerin tamamının ve Hz. Muhammed'in ümmetinden fazilet sa-
hiplerinin de Allah'ın görülemeyeceği hususunda icmâ ettiklerini zik-
retmektedir.³⁹

Dameğânî'nin bu konuda öne sürdüğü akli ve nakli delillere dik-
katle baktığımızda, Zeydiyye ve Mu'tezile'nin bu konudaki delillendir-
meleri ile büyük bir oranda paralellik arz ettiği görülmektedir.⁴⁰ Ay-
rıca yukarıda ifade edildiği üzere Dameğânî Allah'ın sıfatları husu-
sunda O kendisini Kur'an'da nasıl vasıflandırıyor, Müslümanların
da öyle vasıflandırması gerektiğini, başka bir yorum getirmek yerine
susmak gerektiğini belirtirken rü'yetullah bahsinde ise konuya iliş-
kin âyet ve hadisin müteşabih olup muhkem âyetlere dayalı olarak
anlaşılması/yorumlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

4.2. Kâfirlerin Çocukları

Dameğânî'ye göre Ehl-i sünnet ekolünün eleştirilen görüşlerinden
biri de kâfirlerin günah işlememiş olan çocuklarının da babalarıyla
birlikte cehenneme gideceklerine dair görüşleridir. Bu görüşün akla
ve nakle muhalif olduğunu dile getiren Dameğânî, bu görüşün Allah'a
da büyük bir iftira olduğunu belirtmektedir. Ardından akli ve nakli
delillerle bu görüşe karşı çıkmasının gerekçelerini ortaya koymakta-
dır. Fıtrat hadisi⁴¹ gibi hadisleri de delil olarak öne süren Dameğânî,
diri diri gömülen kız çocuğunun cennette olduğuna dair olan hadisi⁴²
delil olarak aktarırken, bu hadisin *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve diğer sahih-
lerde geçtiğini belirtmektedir.⁴³ Dameğânî'nin, söz konusu eleştiri-
sinde de Ehl-i Sünnet'e ilişkin genelleyici bir tutum sergilediği görül-
mektedir. Nitekim Dameğânî, Hâricileri Ehl-i sünnet'ten saymış ve
onların bu görüşleri ile Ehl-i sünnet'in bütününe itham etmiştir.

³⁹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 63.

⁴⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, ed. Metin
Yurdagür, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Baş-
kanlığı Yayınları, 2013), 1. cilt/290, 298, 374-380, 422-424; Mehmet Ümit,
*Zeydiyye-Mu'tezile etkileşimi: Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressi'nin Ölümüne Ka-
dar* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 59, 61-65, 205-206.

⁴¹ Buhârî, "Cenâiz", 79,92; Müslim, "Kader", 22; Tirmizî, "Kader", 5.

⁴² Ebû Dâvud, "Cihâd", 27; Müslim, "İmâre", 165; Ahmed b. Hanbel, 34, 20583,
20585.

⁴³ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 59.

4.3. Allah'ın ve Kulun Fiilleri

Ehl-i sünnet'i eleştirdiği bir diğer konu da belli yönleriyle Allah'ın ve kulun fiilleri konusudur. Kulların fiilleri konusunda eleştirilen husus; Dameğâni'nin, kâfir birinin küfrünün ve isyan ehlinin günahlarının failinin Allah olduğunu Ehl-i sünnet'in benimsediğini iddia ettiği görüştür. O, Ehl-i Sünnet'in bu görüşü, "Allah'ın mülkünde gerçekleşen bir fiilin O'nun fiili dışında gerçekleşmesi durumundan Allah'ı tenzih etmek" için benimsediklerini ve buradaki amaçlarının da Allah'a acziyet izafe etmekten kaçınma endişesi olduğunu belirtmektedir. Dameğâni bu görüşe karşı çıkma sebeplerini maddeler halinde eserinde sıralamaktadır. Onun bu konudaki eleştirilerinin adresi, muhtemelen Allah'ın mutlak kudretine vurgu yapan Ehl-i sünnet mezheplerinden Eş'arilik'tir.⁴⁴ Ancak Eş'arî âlimler arasında bile bu hususta farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Genel olarak Allah'ın bir şeyi yaratmasıyla o şeyi dilemesi arasında fark bulunduğunu belirtmişlerdir. Allah'ın kötülükleri ve şerri yaratması ile bunları dilemesi ve istemesinin aynı şey olmadığını ısrarla dile getirmişlerdir.⁴⁶

Dameğâni, Ehl-i sünnet mensuplarından bazı kişilerin, küfür ve kötülükler insanlardan kaynaklanmakla birlikte onların Allah'ın iradesi ve isteğiyle ortaya çıktığına dair görüşlerini eleştirir. Onların bu görüşlerini aklî ve naklî delillerle çürütmeye çalışır. Ona göre bir kişinin evvela bir şeyi emredip ardından bunun zıddını istemesi muhaldir. Küfür ve kötülükleri Allah dilediği halde, bunu kullar işlediği durumda kulların cezalandırılması abes bir durumdur.⁴⁷ Bu görüşün, şeytanla birlikte taraftarlarının, Allah'a karşı amaçlarına ulaşmada başarılı oldukları, nebilerin ve onların misyonunun da Allah'ın dileği ve isteği dışında bir şey olduğu iması taşıdığını belirtmektedir. Dameğâni Allah'ın iradesi ile nebilerin iradesinin uyum içerisinde olduğu üzerinde âlimler arasında ittifak olduğunu belirterek, aksi durumda Allah'ın nebiler göndermesinin câiz olmadığını vurgulamaktadır.⁴⁸ Bu konuda kendi görüşlerini delillendirirken âyet ve hadislere

⁴⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 77; Şehristânî, *Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, 97.

⁴⁵ Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti: Cüveyni Eksenli Bir Tetkik* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1997), 110.

⁴⁶ Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b İsmail b İshak Eş'arî, *el-Lüma' fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'* (Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li'ş-Şuûni'l-Metâbi' el-Emiriyye, 1975), 82; Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b İsmail b İshak Eş'arî, *Eş'arî Kelâmı = el-Lüma' fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, çev. Kılıç Aslan Mavil - Hikmet Yağlı Mavil (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 97.

⁴⁷ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 46-47.

⁴⁸ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 48.

başvurduktan sonra sahâbenin de Allah'ın kullarının hayrını isteyeceği, kötülüğünü istemeyeceği konusunda ittifak halinde olduklarını belirtir. Daha sonra görüşünü desteklemek için başta Hz. Ali'nin, sonra sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın ifadelerini aktarır. Akabinde de İbn Mes'ud ve İbn Ömer'in bu konudaki görüşlerine yer verir. Burada, Dameğâni'nin görüşünü delillendirirken, Hulefâ-yi Râşidîn içerisindeki sıralaması da dikkat çekicidir. Nitekim o evvela Hz. Ali'nin görüşlerine yer vermiştir. Bu durum onun mezheplere ve İslâm tarihindeki kritik hadiselerle bakış açısına işaret edebilecek parametrelerden olabileceği düşünülebilir. Bu konuda onun değindiği bir başka husus da Ehl-i sünnet'in dört fikhî mezhebi mensupları içinde Cehmîlik ve Eş'arîlik fırkaları ortaya çıkıncaya kadar Allah'ı, kulların işledikleri kötülükleri yaratması ya da dilemesinden tenzih etme konusunda herhangi bir tereddüt olmadığını belirtmesidir. Bu iki itikadî mezhep ortaya çıkana kadar bu mezhep mensuplarının kulların günahlarını Allah'a isnad etmeyen bir anlayışa sahip olduklarını, bu iki mezheple birlikte kendi içlerinde de çelişkiye düşüklerini belirtmektedir.⁴⁹

Dameğâni'nin bu başlıktaki bir diğer eleştirisi de Şakî'nin tanımlandığı meşhur hadis⁵⁰ ve bu hadise muvafık anlayıştır. O bu mezhep mensuplarının anlayışına göre, Allah'ın kâfiri ancak kâfir olması için, Müslümanı da ancak İslâm'ı yaşamak için yaratmış olduğunu söyler. Ebu'l-Hasan el-Eş'ari bu hadisi görüşlerini temellendirmede naklî delillerden biri olarak kullanır.⁵¹ Âyet ve her doğanın fitrat üzere doğduğu hadisini delil göstererek bu anlayışa karşı çıkan Dameğâni,

⁴⁹ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 51-53.

⁵⁰ “Sizden bir kimsenin yaratılışı, annesinin karnında kırk günde toplanır. Sonra bu kadar müddetle (kırk günde) ‘alaka’ olur. Sonra bu kadar müddetle (kırk günde) ‘mudga’ olur. Sonra Allah bir melek gönderir: (Söz konusu melek) rızkını, ecelini, amelini, şakî (cehennemlik) veya said (cennetlik) olacağını yazar, sonra ona ruh üflenir. Kendinden başka ilâh olmayan zâta yemin olsun, sizden biri, (hayatı boyunca) cennet ehlinin amelisiyle amel eder. Öyle ki, kendisiyle cennet arasında bir kulaçlık mesafe kaldığı zaman ona yazısı üstünlük sağlar ve cehennem ehlinin amelini işleyerek cehenneme girer. Aynı şekilde sizden bir kimse (ömrü boyunca) cehennem ehlinin amelini işler. Kendisiyle cehennem arasında bir kulaçlık mesafe kalınca yazısı ona üstünlük sağlar ve cennet ehlinin amelini yaparak cennete girer.” Buharî, Kader, 1; Müslim, Kader, 1.

⁵¹ Ebû'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b İsmail b İshak Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd (Kahire: Dârü'l-Kitâb, 1987), 225-230, 237-239; Ebu'l-Hasan Ali b İsmail Eş'arî, *el-İbâne ve Usulü Ehli's-sünnet: (Eş'arî akâidi) = el-İbâne an usûli'd-diyâne*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Genel Yayınılık, 2010), 100-102, 105.

Şakî hadisi ile saydığı delillerin çelişmemesinin ancak farklı yorumlanması yolu ile mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Bu hadiste ve *Andolsun biz, cinler ve insanlardan pek çoklarını cehennem için var ettik...*⁵² âyetinde kastedilenin şöyle olduğunu söylemektedir; Burada Allah bu varlıkları ve insanları kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır, ancak Allah engin bilgisi ile bilmektedir ki, onlar sonuç itibarı ile buraya varacaklardır veya âsi olacaklardır.⁵³

Burada durumu anlatmak için Dameğâni şu şiiri de örnek verir: “Doğun! akıbet ölüm, Yapın (İnşa edin)! akıbet yıkım” “Zamanın harap etmesi için bina yapılması gibi / Anneler de yavrularını ölüm için beslerler.” Bu şiir beytinde de kastedildiği gibi kişilerin binaları ika-met etmek için inşa ettiklerini ancak bu binaların da netice itibarıyla bir gün yıkılacağını ifade etmektedir.⁵⁴ Dolayısıyla bu hadisin bir kinaye barındırdığının kabul edilmesi durumunda Ehl-i sünnetin bir kısmının anladığı gibi yorumlamaktan kaçınılabileceği sonucuna varmaktadır. Dameğâni’nin bu görüşe karşı çıkarken delil olarak öne sürdüğü âyet ve şiiri Kasım er-Ressî (öl. 246/860) ile Hasan-ı Basrî (öl. 110/728)’nin de Cebriyye’nin kader anlayışına karşı delil olarak kullandıkları dikkat çekmektedir.⁵⁵ Dolayısıyla Dameğâni’nin Hasan-ı Basrî ile Zeydîliğin bu konudaki görüşlerinden haberdar olduğunu söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır.

Ehl-i sünnet mensuplarına yöneltilen eleştirilerden biri de Allah’ın fiillerinde hikmet konusudur. Dameğâni bu mezhep mensuplarının inancına göre Allah’ın fiillerinin hikmetli ve doğru olması gerekmediğini, Allah’ın dilediği insanları dalâleti hak etmeseler de saptırabileceğini, yine dilediği insanları da herhangi bir hidâyet sebebi olmasa da hidâyete erdirebileceğini ifade etmektedir.⁵⁶ Muhtemelen burada Ehl-i sünnet içerisinde Eş’arîleri kasteden Dameğâni’nin bu eleştirisini Eş’arîlerin görüşlerinden doğrulamak mümkündür. Nitekim İmam Eş’arî, Allah’ın fiillerine yönelik herhangi bir sebep araştırmasının yapılamayacağını çünkü Allah’ın köle değil efendi, memur değil

⁵² el-A’râf 7/179.

⁵³ Dameğâni, *el-Cevheretü’l-hâliya*, 55.

⁵⁴ Dameğâni, *el-Cevheretü’l-hâliya*, 55.

⁵⁵ Ümit, *Zeydiyye-Mu’tezile etkileşimi*, 200-201; Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1990), 311.

⁵⁶ Dameğâni, *el-Cevheretü’l-hâliya*, 55.

amir olduğunu ve dilediğini yaptığını belirtmektedir.⁵⁷ İmam Eş'arî, Allah'ın fiillerinde illet aranamayacağını da belirtmektedir.⁵⁸

Dameğânî Allah'ın her türlü fiile gücü yettiği ve istediği her fiili istediği şekilde yapmasının onun için mümkün olduğunu belirtmektedir. Ancak nakledilen ve makul olanın, Allah'ın doğru ve hikmetli olmayan filleri yapmaması olduğunu belirtmektedir. Allah'ın insanlara resûller göndererek ve kitaplar inzal ederek, illetlerini ortaya koyduğunu söylemektedir.⁵⁹

Ehl-i sünnet mensuplarına Dameğânî tarafından yöneltilen bir diğer eleştiri de; Allah'ın ahirette adaleti ile ilişkilendirilen Kabzateyn hadisi olarak adlandırılan hadislerle de delillendirilerek ortaya çıkan görüştür. Nitekim hadiste belirtildiğine göre Allah kıyamet gününde bir avuç insanı ateşe gönderecek ve o kimselerin Peygamberlerden yahut evliyadan olup olmamalarına bakmayacaktır. Sonrasında bir avuç insanı da alıp, cennete koyacaktır. Bu kimselerin de kâfirler veya âsilerden olup olmamalarını umursamayacaktır.⁶⁰ Dameğânî, Ehl-i sünnet'in bu hadisi zâhiri üzere yorumlamalarını ve zâhirden çıkan bu anlayışı benimsemelerini şiddetle eleştirmektedir. Ona göre ümmet Ehl-i sünnet'in bu hadisi yorumlarken yaptığı gibi hadislerin ve âyetlerin sırf zâhirine bakarak görüş sahibi olmuş olsa, şeriatın hiçbir amacı tahakkuk etmez, aksine ahkâm insanlara çelişik gelirdi. Bununla birlikte de teşbih gibi muhâl yorumların da imkânı ortaya çıkardı. Ancak âlimler bu gibi mahsurların da önüne geçmek adına, âyetlerden müteşâbih olanları muhkem olanlara, mücmel olanları ise mübeyyenlere, âmm olanları hass niteliktekilere, mensûh olanları nâsihlere, hamletme usûllerine başvurmuşlardır.⁶¹

Söz konusu edilen hadis Ehl-i sünnet kaynaklarından Eş'arî'nin *el-İbâne* adlı eserinde geçmektedir. Fakat hadis orada lafız olarak aynı şekilde zikredilmemektedir.⁶² Yine Eş'arî'nin bir başka kitabı olan *Risâle ilâ ehli-s Seğr* isimli eserinde yer almaktadır.⁶³ Dameğânî'nin de eleştirisinin sebebi muhtemelen bu kitaplardaki görüşler sebebiyledir.

⁵⁷ Ebû'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b İsmail b İshak Eş'arî, *Risâle ilâ ehli's-Seğr* (Medine; Beyrut: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hükm; Müessesetu Ulumi'l-Kur'ân, 1988), 237-240; Eş'arî, *El-İbane ve usulü Ehli's-sünnet*, 141.

⁵⁸ Eş'arî, *Risâle*, 242.

⁵⁹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 56.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, 29, 17660.

⁶¹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 57, 69.

⁶² Eş'arî, *el-İbâne*, 233-236; el- Eş'arî, *El-İbane ve usulü Ehli's-sünnet*, 103

⁶³ Eş'arî, *Risâle*, 251.

Dameğânî bu hadisin zâhirine bağlı kalınmadan da yorumlanabileceğini söyleyerek iki yorum önerisi sunmaktadır. Bunlardan birincisine göre hadiste geçen Allah'ın avuçlayıp cennetine koyduğu kimseler Allah'a itaat ederek cenneti hak eden kimselerdir, avuçlayarak cehenneme koyduğu kişiler ise isyanları neticesinde cehennemi hak edenlerdir. İkinci yoruma göre ise, esasen söz konusu kişilerin hepsi cehennemi hak eden kişilerdir, fakat Allah Peygamber'in şefaati dolayısıyla onların bir kısmını cennete koymuş ve koyarken de onların fiillerine hiç bakmamıştır, cehennemde koydukları için de şefaati itibara almamıştır.⁶⁴

4.4. Zâlim İdarecileri Meşru Görmeleri

Dameğânî, Ehl-i sünnet'i, halka zulmeden, günahkâr ve zâlim sultanları hulefâ-yi râşidîn gibi gördüklerini, işledikleri günahlar ve zulümleri sebebiyle söz konusu sultanları ayıplayan ve zulmetmelerine mâni olmak isteyenleri de azgın ve âsi olarak nitelendirdiklerini ileri sürerek eleştirir. Hatta o, Ehl-i sünnet mensuplarından işinin ehli olmayan bazı ilim sahiplerinin, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in Yezid b. Muaviye'ye isyanıyla azgın ve âsi olduğunu söylediklerini aktarmaktadır.⁶⁵ Yezid b. Muaviye'nin, hüküm sürdüğü müddetçe çeşitli günahlar işlediğini vurgulayan Dameğânî, hilafetin ilk yılında (61/680) Hz. Hüseyin'i öldürdüğü, 2. yılında Medine'ye saldırarak şehri yerle bir ettiği, 3. yılında da İbn Zübeyr'in (öl. 73/692) üzerine yürümek gerekçesiyle Kabe'yi mancınıkla vurduğunu ve Hacer-i Esved'i tahrip ettiğini aktarmaktadır.⁶⁶

Dameğânî'nin Ehl-i sünnetten bazılarının Hz. Hüseyin'i bâği olarak adlandırdığını ifade etmesi dikkat çekici bir husustur. Ebû Şekûr Salimî (öl. 460/1068'den sonra), bu ithamı yapanların, Kerrâmilerden Mûtekaşşife grubu olup, Hz. Hüseyin'in, imâmına isyan etmesi sebebiyle bâği olduğunu ileri sürdüklerini aktarır.⁶⁷

Dameğânî, Ehl-i sünnet mensuplarının zâlim idarecileri meşru görmelerinin dayanaklarından birinin de şu hadis olduğunu aktarmaktadır: "Emirlerinizi, Habeşli bir köle dahi olsa dinleyiniz ve onlara

⁶⁴ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 58.

⁶⁵ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 64.

⁶⁶ Ebû Dâvud, "Kitabü's-Sünne", 6; İbn Mâce, "Mukaddime", 6.

⁶⁷ Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd fi beyâni't-tevhîd.*, thk. Ömür Türkmen (Ankara-İstanbul-Beyrut: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi-Dâru İbn Hazm, 2017), 328; Mehmet Ümit, "Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin Hilâfete İlişkin Görüşleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 51 (2019), 345.

itaat ediniz.”⁶⁸ Ancak bu hadisin halifeye yorulmasının hatalı bir çıkarım olduğunu belirten Dameğânî, eğer yorum doğru olsaydı Habeşlilerden ya da diğer milletlerden, hürriyetine kavuşmuş kölelerden birinin halife olmasının câiz olacağını vurgulamaktadır. Ancak kölelerin halife olmasının icmâ ile câiz olmadığı bilinen bir gerçek olduğunu eklemektedir. Ona göre bu hadiste kastedilen nebinin komutanlarıdır. Nebinin tıpkı Üsâme ordusunda olduğu gibi, mevâlden bir kişiyi Kureys’in soylularına komutan yapabildiğini hatırlatmaktadır. Burada dikkat çeken bir husus, nebinin münafıklardan bazılarını da bazı ordulara komutan tayin ettiğini aktarmasıdır.⁶⁹

Zâlim bir kişinin bu vasfı ile Müslümanların başına imâm olamayacağını ısrarla vurgulayan Dameğânî, bu görüşünü desteklemek üzere çeşitli âyet ve hadislerle başvurmaktadır. O, bütün bu delillerin varlığına karşın Ehl-i sünnet’e intisab eden bazı şahısların, minberlerde zâlim idarecilere övgüde bulduklarını belirterek, onların bu davranışlarını eleştirmektedir. Bu âlimleri dünya sevgisinin kör ettiğini ve sapkınlıklarıyla haramlara bilerek göz yumduklarını ve bütün bunlardan dolayı da zelil bir konuma düştüklerini söyleyerek bu konudaki eleştirilerini noktalamaktadır.⁷⁰

4.5. Kur’ân’a Yaklaşımları ve Hadis Kabulündeki Kriterleri

Ehl-i sünnet mensuplarının eleştirilen görüşlerinden bir diğeri de onların Kur’ân’a karşı tutumlarıdır. Dameğânî bu mezhep mensuplarının Kur’ân’ı razı olunamayacak hallere düşürdüklerini ifade etmektedir. Onların Kur’ân’ı teğannî ile okumalarının yanı sıra bu okuyuşlarına mukabil de ücret talep ettiklerini belirtmektedir. Bu durumun Kur’ân’da kınanan *Allah’ın indirdiği kitabın bir bölümünü gizleyen ve onu az bir şey karşılığında satanlar yok mu, onlar, karnlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar...*⁷¹ âyetindeki tasvire benzeyen bir durum içerisinde olduklarını öne sürmektedir. Müzik aletleriyle Kur’ân’ı da kullanmak suretiyle laf ebeliği yaptıklarını, Kur’ân öğretmeleri karşılığında ücret aldıklarını da belirten Dameğânî, bu durumun açıkça hadislerle de yasaklandığını birkaç rivâyet ile delillendirmektedir.⁷² Hz. Peygamberin “Ümmetimden öyle bir topluluk gelecek ki Kur’ân’ın sözlerini alacak ama onun kurallarına, cezalarına riâyet

⁶⁸ Ebû Dâvud, “Kitabü’s-Sünne”, 6; İbn Mâce, “Mukaddime”, 6.

⁶⁹ Dameğânî, *el-Cevheretü’l-hâlisâ*, 65.

⁷⁰ Dameğânî, *el-Cevheretü’l-hâlisâ*, 65, 67.

⁷¹ el-Bakara 2/174.

⁷² Ebû Dâvud, “İcâre”, 1; İbn Mâce, “Ticarât”, 8; Dameğânî, *el-Cevheretü’l-hâlisâ*, 72.

etmeyecekler ve O'nun sevabı hususunda acele edip, onu erteleme-yecekler. Onlar ümmetimin en şerli kimseleridirler.”⁷³ hadisini de zikrederek, bu hadiste kastedilen topluluğun kendi zamanında yaşayan bu mezhep mensupları olduğunu ifade etmektedir. Bu kişilerin Kur’ân dışında diğer ilimleri de ancak ücret mukabilinde öğrettiklerini ifade ederek, bu gibi kınanan fiillerinin bir neticesi olarak, bu âlimlerle tacirler arasında neredeyse ayırt edici bir özellik kalmadığını belirtmektedir. Bu işi ticarete dökmeleri neticesinde de bir takım kötü hasletlere duçar olduklarını vurgulayan Dameğânî, dinin onlardan uzaklaştığını ve artık onların Ehl-i sünnet mi yoksa Ehl-i bid’at olarak mı isimlendirilecekleri konusunda kafa karışıklığı yaşanabileceğini öne sürmektedir. Ehl-i sünnet isminin, onlarda tezâhür eden bu haller sebebiyle, uygun bir isimlendirme olmadığını da ifade eder. Bundan dolayı da onların ancak vebâllerinin ve kötülüklerinin arttığını ifade ederek Kur’ân’a yaklaşımları noktasındaki eleştirilerine son vermektedir.⁷⁴

Bu başlık altındaki Ehl-i sünnete ilişkin değerlendirmelerinden de Dameğânî’nin Ehl-i sünneti eleştirirken çok küçük bir grubun benimsediği bir anlayışı/görüşü alıp, onu bütün Ehl-i sünnete atfetmek şeklindeki genelleyici tutumunu devam ettirdiği görülmektedir. Kaldı ki bu başlıktaki eleştirilen hususları yapanların, sadece Ehl-i sünnet içinden değil her mezhep içinden çıkması muhtemeldir. Ayrıca Ehl-i sünnet içinde bu tutumu benimseyen kimseler olsa da bunu hepsine izafe edip, değerlendirmeyi/eleştiriye de bu tutum üzerinden bütün Ehl-i sünnete yapmak insaf sınırlarını aşmaktadır.

Dameğânî, hadis olarak aktarılan rivâyetlerin kabulüne ilişkin kriterler konusunda da Ehl-i sünnet mensuplarının, cerhedilmiş kişilerle, henüz reşit olmamış çocuklar ve avâmın rivâyetlerini kabul ettiklerini belirterek bu hususu eleştirir. İcmâ ile söz konusu grupların hadis rivâyetlerinin kabul edilmeyeceğini özellikle vurgulamaktadır. Daha sonra Hatib Bağdâdi (öl. 463/1071)’den sünnete Haşevîlerin uydurdukları hadislerin girdiğine ilişkin bir kıssa anlatır. Bu kıssa Muhammed b. Vasi’ (öl. 123/741) ile Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) ağzından hadis uydurulması ile ilgilidir.⁷⁵ Şahitliğin sıhhati

⁷³ Ebû Dâvud, “Salât”, 96.

⁷⁴ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 73.

⁷⁵ Söz konusu kıssa şöyledir: “Bir adam Şam ve Irak’ta bazı şehirlerde Muhammed b. Vasi’ ve Ahmed b. Hanbel’den bu şekilde bin tane hadis rivâyet etmiştir. O derece ki söz konusu iki fakih kendilerinin ağzından hadis uyduran bu şahsın bulunduğu şehre gitmeye karar vermişler ve neticede söz konusu adamın halkasına gelmişlerdir. Onların ağzından hadis uyduran şahıs bu iki fa-

için gerekli olan adalet vasfının hadis rivâyetinde de gerekli olduğunu belirten Dameğânî, Ehl-i sünnet'in hadis rivâyetlerini kabul kriterleri konusunda titizlik göstermediğini vurgulayarak bu konuya son verir.⁷⁶

4.6. Bid'atler ve Mezhep Taassubu

Dameğânî, Ehl-i sünnet içerisinde zamanla ihdas edilen çeşitli bid'atleri ve bu bid'atlerin bir örneği sayılan mezhep taassubunu eleştirmektedir. Bu bid'atlerin yalnızca bu mezhep mensuplarını değil, diğer gruplardan cahil kişileri de etkilediğini belirtmektedir. Bu bid'atlerden biri; Harem-i şerifte ve büyük camilerde dört farklı yere dört mihrap inşa ederek, buralara kürsü yerleştirmek suretiyle, hasaten akşam namazlarında dört imâmla dört ayrı cemaatin namaz kılmasıdır. Dameğânî bu yapılanın icmâ ile mekruh olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁷

Bir başka eleştirdiği bid'at ise; def çalmayı, oyun ve eğlencelerini sünnet olarak isimlendirmeleridir. Dameğânî bu davranışlarının câhiliyye adetlerine benzediğini şu âyetle delillendirir; *Onların Beytullah yanındaki duaları da/ibadetleri de ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildir...*⁷⁸ Âyette vurgulanan bu hareketlerin câhiliyye devrinde namaz ibadeti yerine yapılan ritüeller olduğunu dile getiren Dameğânî, Ehl-i sünnet içerisinde sûfilerin bu tür bid'atlere tevessül ettiklerini kaydetmektedir.⁷⁹

kihi tanımamakta ve daha önceden de onları görmemiştir, onlar da onu görmemişlerdir. Muhammed b. Vasi' ve Ahmed b. Hanbel, bu şahsın halkasına geldikleri sırada o, Hz. Peygamberden bu iki fakih tarikiyle, kendilerinden duymadığı hadisler rivâyet etmeye başlamıştır. Söz konusu şahsın dersi sona erip de yalnız kaldıklarında iki fakih ile bu iki şahıs arasında şöyle bir diyalog meydana gelmiştir:

-Bu hadisleri o iki adamdan nerede işittin?

Şahıs cevaben şöyle demiştir:

-Ülkelerinde işittim.

İki fakih de

-Allah'tan kork, o şahıslar biziz, demişlerdir. Sonra Muhammed b. Vasi', bu Ahmed b. Hanbel ve ben de Muhammed b. Vasi'yim demiştir.

Bunun üzerine adam şöyle cevap vermekten başka çare bulamamıştır:

-Yeryüzünde sizin isminizle aynı ismi olan başka biri yok mu?' Daha sonra da bu iki alimle aynı ismi taşıyan yüzden fazla şahıs duyduğuna yemin etmiştir." Bkz. Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 82-83.

⁷⁶ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 68.

⁷⁷ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 69.

⁷⁸ el-Enfâl 8/35.

⁷⁹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 75.

Diğer bir eleştiri konusu ise teravih namazında ihdas edilen bid'atlerdir. Dameğânî'ye göre Ehl-i sünnet mensupları, teravih namazlarında öyle bid'atler ortaya çıkarmışlardır ki, bu bid'atlerden şâyet Hz. Ömer'in haberi olsa teravih namazlarının sünnet namaz olarak kılınmasını yasaklayabileceğini dile getirir. Bu uygulamalardan Dameğânî'nin zikrettikleri şunlardır; bir mescitte birden fazla cemaat yapmaları, imâmlığa ehil olmayan kişilere bu namazlarda imâm olarak uymaları, ateş yakarak, bu ateşi tıpkı Mecûsiler gibi önlerine geçirerek ibadet etmeleri, namaz sonunda kadın ve erkek olarak birbirlerine karışmaları ve şaibeli bir durumun ortaya çıkması.⁸⁰ Burada yazarın, teravih namazlarına kadınların da gelmesinden yola çıkarak Ehl-i sünnet'i eleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Halbuki teravih namazı için kadınların camiye gelmelerinin dini yönden bilgilenmelerine zemin hazırlayabileceğini ifade edebilirdi. Müellifin bu başlık altında dile getirdiği eleştirilerin önemli bir kısmı özellikle Ehl-i sünneti, muhtemelen aydınlatma için yaktıkları ateşten dolayı Mecûsilere benzetmesi de insaf sınırları içinde değerlendirilemez.

Dameğânî ardından, imamet konusuna da değinerek, sözü mezhep taassubuna getirir; Abbas ve Alioğulları arasında vuku bulan fitneyi zikreder ve ulemâdan imâmetin Abbasoğullarına değil de Alioğullarına ait olduğuna inananların, bu inançlarına gerekçe olarak, Alioğullarının nebinin kızının çocukları olmasını öne sürdüklerini söyler. Zahitlerin birçoğu ile Süfyan es-Sevrî (öl. 161/778) gibi bazı büyük ve önemli âlimlerin de Alioğullarına tabi olduğunu dile getirmektedir. Abbasoğullarının Ehl-i sünnet'in mezhep imâmlarından ve mensuplarından, kendilerine tabi olmalarını istediklerini, ardından da onlara istediklerini yaptırabildiklerini ifade eder. Ancak bu durumun açıkça bid'at olduğunu dile getiren Dameğânî görüşlerini desteklemek için âyet ve hadislerden delil getirir.⁸¹ Ayrıca Ehl-i sünnet'in sözü edilen mezhep imâmlarına muhalefette bulunan kişinin, icmâya muhalefet etmediği müddetçe isâbet etmiş olacağını, ümmetin hayırlı kimselerinin de Ehl-i sünnet'in bu dört mezhep imâmından önce geldiklerini belirtir. Sahâbenin de sözü edilen dört mezhebin imamlarından daha faziletli olmalarına rağmen herhangi bir mezhep mensubiyetleri olmadığını dile getirir. Yine tâbiinin söz konusu imâmlardan fazilet bakımından üstün olduklarını özellikle de tâbiinden, hepsi sahâbenin çocukları olan 7 imâmın da takva bakımından üstün olduklarını vurgular. Bu dört imâmın tebeu't tâbiinin faziletli olarak sayılabileceğini dile getiren Dameğânî, onlar dışında faziletli olarak gördüğü ve önemsedığı şu âlimlerin de isimlerini zikretmeden

⁸⁰ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 75-6.

⁸¹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 69.

geçmez; İbn Ebû Leylâ, İbn Şübrüme, Süfyân es-Sevrî, İbn Ebû Sevr.⁸²

Dameğânî, sözü geçen bu dört yahut beş mezhepten herhangi birine mensup olmaması sebebiyle kıyamet gününde hiçbir Müslüman'ın kınanamayacağını belirtir. Hadislerde bu konuda; "Benden sonra râşit halifelere uyun"⁸³ emri dışında herhangi bir mezhebe uyum konusunda bir emir olmadığını belirtir. Kişinin Allah katında değerinin de takvası ile ölçüleceğini özellikle vurgular.⁸⁴ Burada dikkat çekici husus onun mezhep taassubundan kaçınma konusundaki hassasiyetidir.

Mezhepler konusunda bir başka hususun da Ehl-i sünnet'in kendi içindeki mezheplerin birbirlerini kötülerini, küfür ve dalâletle itham etmeleri olduğunu belirten Dameğânî, bu duruma örnek olarak Hanbelîler ve Mâlikîler arasında teşbih konusunda, birbirlerini tekfire varan tartışmaları gösterir. Bu mezheplerin birbirlerinin farklı fikirlerine reddiyeler yazdıklarını ifade eder. Hatta öyle ki sultanların bile, bu mezhep mensuplarını sükûnete davet ederek, birbirlerini yok etmeye varacak taassupla davranmaktan vazgeçirmeye çalıştıklarını aktarır. Sultanların, Ehl-i sünnet'in farklı mezheplerinin esasen tek bir mezhep gibi olduklarını da onlara hatırlattıklarını belirtir.⁸⁵

4.7. Tasavvufa ve Sûfi Şeyhlerine Bakışları

Dameğânî'nin eleştirdiği bir başka husus da Ehl-i sünnet içerisindeki çarpık keramet inancı ve sûfi şeyhlerine yanlış nitelikler isnat etmeleridir. Bu mezhep mensuplarının nebilerin mucizeleri ile şeyhlerin kerametlerini neredeyse denk tuttuklarını ifade eden Dameğânî, nebilerin mucizelerini açıkça ortaya koymaları, şeyhlerin ise kerametlerini gizli tutmaları gerektiğini dile getirmektedir. Ancak mucizeler ve kerametleri denk tutmanın, Hz. Muhammed'den sonra gelecek bir nebi olmadığı için Allah'ı inkâr etmekle aynı olduğunu söylemektedir. Bu mezhep mensuplarının sûfilere atfettikleri, tâbiîn, sahâbe, hatta Hz. Peygamberde bile olmayan keramet iddiaları bulunduğunu belirtir. Bu iddialara örnek olarak şunları verir: Şeyhlerin uçması, normalde bir ayda gidilebilecek bir yere çok kısa bir sürede gitmeleri vb. Dameğânî, sûfilere önde gelenlerinden İbrâhim b. Edhem (öl. 161/778 [?]), Fudayl b. İyâz (öl. 187/803) hakkında bile bu şekilde abartılı iddiaların olmadığını zikreder. Ehl-i sünnet mensuplarının söz konusu inançlarına karşılık Şiîlerin cahillerinde de imâmîlerinin

⁸² Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 70-1.

⁸³ Görebildiğimiz hadis kaynaklarında bulamadık.

⁸⁴ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 71.

⁸⁵ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 75.

âmâ, cüzzamlı ve kötürüm olmaktan uzak olduklarına dair inançlarının varlığından söz etmektedir. Üstelik bu cahillerin bu durumları imâmlarda görmelerine rağmen imâmları hakkında böyle yalanlar uydurduklarını belirtir. Şia'nın bu iddialarını özel olarak Zeydiyye ve İsnâaşeriyye'ye mensup cahil kişilerden de duyduğunu belirten Dameğânî, bu iddiaların söz konusu imâmlara iftira olduğunu dile getirmektedir.⁸⁶

Ehl-i sünnet'ten kimilerinin derviş ve müritlerini keramet hayalleri ile eğittiklerini ve dünyevî menfaatler elde etmek uğruna herhangi bir delilleri olmamasına rağmen keramet gösterebildiklerini iddia ettiklerini ifade eder. Sahte şeyhler ile onlara atfedilen uydurma kerametlere ilişkin de dört ayrı kıssa nakleder. Bu kıssaların hepsinin ana teması, keramet iddiasıyla insanları kandıran ve etkileyen sûfilerdir. Dameğânî, onların bu gibi hilelerle insanları kandırarak, onlardan menfaat sağlamaya çalıştıklarını vurgular.⁸⁷ Gerçek bir velinin kendisinde keramet olsa dahi, kerameti insanlar tarafından fark edilmesi endişesiyle, son anına kadar bu kerameti gizlemeye gayret edeceğini ifade eder. Nitekim gerçek velilerin, kerametlerinin ortaya çıkmasının kendilerine açık bir şekilde zarar verici olduğunu bildiklerini aktarır. Ardından bu konuda şu hadise yer verir: "Parmakla işaret edilmek/gösterilmek, bir kimseye hem din hem de dünya açısından fitne olarak yeter."⁸⁸ Bu hadise rağmen, döneminde yaşayan sûfilerin parmakla gösterilmekle övündüklerini söyleyen Dameğânî, kimisinin Kabe'nin kendi etrafında döndüğünü öne sürdüğünü, kimisinin yeryüzünde istediği kişiyi istediği yere gönderebildiğini iddia ettiğini aktararak, bunun gibi birçok şirke varan ve dinin ilkelerini yerle bir etme anlamına gelen iddia olduğunu belirtir. Bu iddiaların onların dinden çıkmasına sebebiyet verecek kadar büyük iddialar olduğunu belirterek, bu iddia sahiplerinin felsefeciler ve bâtınilerden küfre düşenlerle uyuştuklarını belirtir. Dameğânî söz konusu kişilerin kitaplarından Fütuh-u Mekke diye isimlendirilen bir kitaptan bahseder.⁸⁹ Bunun gibi kitaplarda bâtıniler ve filozofların görüşlerine muvafakat edilmek suretiyle İslâm dışına çıkıldığını ifade etmektedir. Aynı zamanda bu gibi kitaplar ve yalancı sûfilerin

⁸⁶ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 77.

⁸⁷ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 77.

⁸⁸ Görebildiğimiz hadis kaynaklarında bulamadık.

⁸⁹ Dameğânî *Fütuh-u Mekke* ifadesiyle muhtemelen İbnü'l Arabî'nin, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye* kitabını kastetmektedir. Bu kitap, İbnü'l Arabî'nin tasavvufa dair fikirlerini detaylı bir şekilde açıkladığı meşhur kitabıdır. Ancak Dameğânî eserinde bu kitaptan herhangi bir ifade/pasaj aktarmadığı için onun zikrettiği eserin aynı eser olup olmadığını kesin olarak te'yid edememekteyiz.

uygulamalarında fazlasıyla bid'atler bulunduğunu belirten Dameğânî, bu bid'atlerin emareleri olarak şunları sayar: Sarhoşluk veren haşhaş yemeleri, sakallarını tıraş etmeleri ve bununla birlikte, Allah'ın ve Peygamberin vazetmediği helal ve haramlar ihdas etmeleri.⁹⁰

Neticede Dameğânî yanlış tasavvuf algısından, sûfî şeyhlerin ve müritlerin pek çok sapkın anlayışından söz etse de şeriata bağlı, kerametleri olsa da bunları halk içinde ortaya koymayan, zâhit sûfilerin varlığından da takdirle bahseder.

4.8. Sahâbe ve Ehl-i beyt'e Yaklaşımları

Dameğânî, Ehl-i sünnet'in sahâbe ve Ehl-i beyt'e ilişkin dile getirdiklerini kaydettiği bazı görüşlerini de eleştirir. O, bu mezhep mensuplarının Şîa'nın sahâbileri tenkid ederken aşırı gitmelerine bir reaksiyon olarak, sahâbilerin hepsini fazilet açısından denk görme eğilimi içerisinde olduklarını dile getirir. Bu tutumu eleştiren Dameğânî, sahâbe içerisinde derece olarak normal sahâbilerin varlığıyla birlikte, bir de adeta Süreyya yıldızı gibi olan ve fazilet açısından üstün olan sahâbiler bulunduğunu vurgular. Sahâbe içerisinden fazilet bakımından daha aşağıda olanlara, Hakem Ebû Mervân, Abdullah b. Ebî Serh, Amr b. Âs, Muâviye b. Ebû Süfyân ve Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt'ı örnek verir. Saydığı bu kişileri fazilet açısından düşük bir seviyede görmesinin sebeplerini de kısaca zikrederek, bu hatalarına rağmen Ehl-i sünnet'in fazilet olarak onları raşit halifeler ve fazilet bakımından önde gelen diğer sahâbe ile eşit gördüklerini ifade etmektedir. Ehl-i sünnet'in bu tavrını eleştiren Dameğânî, onların bu tavrıyla taassup içerisinde olduklarını, bu taassubun da tıpkı Şîilerin Hz. Ali'yi sevmedeki aşırılıklarına benzediğini dile getirmektedir.

Eleştiri konusu yaptığı bir başka görüş ise, bazı Şîi grupların Hz. Ali hakkında iddia ettiği gibi Ehl-i sünnet içerisinden kimilerinin de nübüvvetin Hz. Ebu Bekir'e geldiğini, ancak melek Cebrail'in hata sonucunda Hz. Muhammed'e götürdüğünü iddia etmeleridir. Diğer bir eleştirisi de Şîilerin Hz. Ali'yi yüceltmelerine tepki olarak bazı Ehl-i sünnet mensuplarının da Hz. Ali'yi tekfir etmeleridir. Dameğânî, Hz. Ali'yi tekfir etme aşırılığını gösteren grubun Hâriciler olduğunu ifade eder ve onların kendi zamanında Ehl-i sünnet'in dört fikhî mezhebinden biri üzere bulduklarını belirtir.⁹¹ Ancak burada müellif bir taraftan Hz. Ali döneminde ortaya çıkan Muhakkime içindeki Hz. Ali'yi tekfir edenlerle kendi dönemindeki İbâdileri, aradaki zaman ve mekan farkını da göz ardı edip anakronizme düşerek bir tutmaktadır.

⁹⁰ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 79-80.

⁹¹ Dameğânî, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 74.

Diğer taraftan kendi dönemindeki Hâricilerin (İbâdiler) bir Ehl-i sünnet fıkıh mezhebini benimsemesi üzerinden Ehl-i sünneti eleştirmeye kalkmaktadır. Dolayısıyla kitabının başında yakındığı, mezhepler hakkında bilgi verirken fikirlerini çarpıtma tutumundan kurtulamadığı anlaşılmaktadır.

Netice itibariyle Dameğâni'nin, sahâbileri fazilet/üstünlük açısından aynı seviyede görmediği, bu konuda hem Ehl-i sünnet mensuplarını hem de Şiileri eleştirdiği ve Hâricileri Ehl-i sünnet içinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Ancak günümüze kadar ulaşan Hâricilerin/Muhakkime'nin yaşayan müstakil bir kolu olan İbâdiyye'nin varlığı bu grubun Ehl-i sünnet içerisinde eridiği tezini güçsüzleştirmektedir.

Ehl-i beyt'e yaklaşımları konusunda eleştirdiği görüşlerden biri de, Ehl-i sünnet mensuplarının, dinî konulardaki bilgilerinin birçoğunu Hz. Peygamber'in Ehl-i beyt'inden öğrenmekle birlikte, onları hak ettikleri üstün konumda görmemeleridir. Ehl-i beyt'i sevmenin gerekliliğine dair delillerin⁹² varlığına rağmen bu mezhep mensuplarının onlara kızmaları ve karşı gelmelerini şaşkınlıkla karşılamaktadır. Bu tutumlarının sebebi olarak da onların Ümeyyeoğulları ve Abbasoğullarının halifelerine uymaları sonucu, Hz. Ali, Hz. Fatıma ve onların evlatlarını, yukarıda bahsi geçen fazilet bakımından düşük, Allah ve resûlünün de düşmanları olan bu kişilerle eşit tutmaları olarak ifade etmektedir. Onların bu insanlarla, Allah resûlünün zürriyetinden olup fazilet bakımından da açıkça üstün olan insanları ayırt etmediklerini belirtir. Yine tâbiünden bazı kişilere ve kendi şeyhlerine atfettikleri önemi de onlara atfetmediklerini vurgulamaktadır. Sekaleyn hadisi⁹³ olarak bilinen hadisle görüşünü temellendiren Dameğâni bu mezhep mensuplarının bu hadisin varlığına rağmen cahilce Ehl-i beyt'le Kur'an'ı ayırıp, Ehl-i beyt mensuplarından bahsetmekten kaçındıklarını belirtir.

Ehl-i Beyt İmamlarının kerametleri olduğunu, Fudayl b. İyâz (öl. 187/803), Serî es-Sakatî (öl. 251/865), Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909) ve benzeri önemli şahıslarda dahi olmayan faziletli makamları olduğunu belirten Dameğâni, imâmların da bilgilerini netice itibariyle babaları/ataları Ali b. Ebî Tâlib'ten aldıklarını ifade etmektedir.⁹⁴ Sonuç olarak Dameğâni, Ehl-i beyt ve genel olarak sahâbe hakkındaki Ehl-i sünnet'in görüşlerini pek isabetli bulmamaktadır. Bu

⁹² eş-Şûrâ 42/23.

⁹³ “Ben sizin aranızda iki değerli emanet bırakıyorum; Onlar Allah'ın Kitab'ı ve benim itretim-neslim-akrabam Ehl-i Beyt'imdir. Bu ikisi, Kevser Havuzu üzerinde bana tekrar dönünceye kadar asla birbirlerinden ayrılmazlar.” Müslim, “Fedâilü's-Sahâbe”, 36,37; Tirmizî, “Menâkıb”, 103.

⁹⁴ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisâ*, 81.

ve daha önceki bazı değerlendirmelerinde, içinde yetiştiği Şii geleneğin izleri görülebilmektedir.

Neticede Dameğâni mezhepler ve mezheplere bağlılık hakkında şunları söylemektedir; Kişinin ilmî yetkinliği el veriyorsa herhangi bir mezhebe tâbî olmadan Kur'ân'a ve Sünnet'e tâbî olmasını sahâbe ve tâbiîn gibi yaşamasını ve bu kaynaklar ışığında bir hayat sürmesini tavsiye etmektedir. Bununla birlikte eğer buna yetkinliği yoksa da tabi olacağı mezhebi titizlikle araştırmasını ve hakkı, hakikati nerede bulduğunu önemsemeden samimi bir arayış içerisinde olmasını tavsiye etmektedir. Tâbî olacağı kişinin fazilet ve zühd sahibi bir kimse olmasına özellikle dikkat etmesini de nasihat etmektedir.⁹⁵ Takdirle bahsettiği iki yaklaşım ise birisi Ehl-i sünnet içerisinde Sûfiyye, diğeri ise Zeydiyye'nin zahit olanlarıdır.⁹⁶

Sonuç

Şemseddin ed-Dameğâni, Irak'ta İmâmiyye mezhebine mensup olarak yetişmiş, ilim tahsil ederken İslâm dünyasının birçok ülkesini gezmiş, kendi zamanında varolan İslâm mezhepleri ile alt kollarının mensuplarına ilişkin bizzat gözlemlerde bulunarak bu mezhepler hakkında bilgi edinmiştir. Bizim mezhepler hakkındaki görüşlerine yer verdiğimiz bu âlim elimizde mevcut olan risalesini de bir arkadaşının, mensup olmaya en uygun mezhebi sorması üzerine kaleme almıştır. Böyle bir soru sorulmasından da anlaşılacağı üzere o, döneminde ilmî müktesebatına güvenilen bir kişidir.

Dameğâni'nin yaşadığı dönemin, eldeki veriler ışığında 7./13. yüzyıl olduğu tahmin edilmektedir. Bu yüzyılda İslâm dünyasında birçok sosyal ve siyasî kargaşanın varlığı bilinmektedir. Nitekim İslâm dünyası bir yandan Moğol istilâsına direnmeye çalışırken, bir yandan da Haçlı seferleri ile mücadele etmektedir. Irak'ta ise yaklaşık olarak beş asır hüküm sürmüş, merkezi Bağdat olan Abbâsî Devleti'ne Moğollar son vermiştir. Sonuçta başta Bağdat olmak üzere birçok İslâm beldesi büyük tahribata maruz kalmıştır. Moğol istilâsı ve Haçlı seferlerinin İslâm dünyası üzerinde oluşturduğu bu karamsar tablo neticesinde insanlar yaşadıkları bu maddi çöküşü maneviyatla onarmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda o dönemde birçok tasavvuf önderi yetişmiş, İslâm devletlerinin yöneticileri nezdinde de saygı görmüşlerdir. Bu dönemde Sünnî İslâm dünyasının mücadele ettiği bir başka grup da Bâtınilerdir. Bu grupla hem ilmî hem de siyasî olarak mücadele edilmiştir. Bu tarihî arka plan çerçevesinde bakıldığında Da-

⁹⁵ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 132.

⁹⁶ Dameğâni, *el-Cevheretü'l-hâlisa*, 69,132.

meğâni'nin tekfir ettiği tek grubun İsmâililer olması daha da anlamlıdır. Onun anlatımlarından, bu dönemde Zeydiyye fırkasının İsnâaşeriyye'den daha etkin bir fırka olduğu anlaşılmaktadır.

el-Cevheretü'l-hâliisa isimli risale, Dameğâni'nin ulaşabildiğimiz tek eseridir. Eser, önsöz, mukaddime ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş ve mukaddime kısımlarında yetmiş üç fırka hadisi ve Sevâdü-l-A'zam kavramını değerlendirir. O eserin tasnifinde yetmiş üç fırka hadisini kullanmamıştır. Bu hadisi, mezhepler tarihi klasik kaynaklarındakinden farklı olarak, çoğunluğu teşkil eden kesimin hak üzere olmadığına ilişkin bir nakli delil şeklinde zikretmiştir. Sevâdü-l a'zam olarak zikredilen grubu da avam değil, ulema içinde herhangi bir konuda ihtilâf olduğunda, o konuda aynı görüşte olan ve çoğunluğu teşkil eden âlimler şeklinde tevil etmiştir. Âlimlerden görüşleri itibarıyla yalnız kalanın ise Sevâdü-l a'zam'dan olmadığını belirtmiştir. Eserinin birinci bölümünde mezhepleri genel olarak Ehl-i sünnet ile Şia olarak iki ana grupta tasnif etmiş, bu iki mezhebin alt kolları ve eleştirilen görüşlerini başlıklar halinde incelemiştir. Hâricilerin zamanla Ehl-i sünnet'e dönüştüğünü, Ehl-i sünnet içinde Cehmiyye Haşviyye ve Eş'ariyye fırkalarının bulunduğunu ifade etmiştir. Mu'tezile'nin de zaman içerisinde Şia içinde eridiğini belirtmiştir. Şia'yı kendi içerisinde üç alt kola ayırmıştır. Bunlar; Zeydiyye, İsnâaşeriyye ve İsmâiliyye'dir. Ehl-i sünnet kısmında Mâtüridiyye mezhebinden hiç bahsetmemiştir. Mâtüridiyye'den bahsetmemesinin muhtemel sebeplerinden biri, yazarın yaşadığı zaman diliminde Mâtüridiliğin Irak ve çevresi ile Dameğâni'nin seyahat ettiği diğer coğrafyalarda henüz pek öne çıkmaması olabilir. Bu coğrafyada Haneflik üzerinden bir temsil söz konusu olup, Mâtüridilik, söz konusu coğrafyada muhtemelen 8./14. yüzyıldan itibaren öne çıkmaya başlayacaktır. Dolayısıyla risalede bahsedilmemiş olması da vakıya uygun düşmektedir. Dameğâni'nin Ehl-i sünnet içerisinde eridiğini iddia ettiği Hâricilerin günümüze kadar gelen müstakil bir kolunun (İbâdiyye'nin) olması, onun bu konudaki tezini de zayıflatmaktadır. Yine Mu'tezile'nin Şia içerisinde eridiği iddiası da pek isabetli gözükmemektedir. Zira her ne kadar Zeydilerle bazı yakın temaslar/ilişkiler olsa da Mu'tezile Şia'ya dahil olmamış ya da bu mezhep içerisinde erimemiştir. Daha ziyade Şia Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemiştir. Mu'tezile'nin de tarihi süreç içinde zamanla temsilcileri kalmamıştır. Gerek Zeydilerin Mu'tezile ile ilişkileri gerekse Zeydiyye ve İmâmiyye'nin imâmet dışındaki görüşlerinin genel olarak Mu'tezile ile paralel olması onların kültürel mirasının günümüze kadar gelebilmesine katkı sağlamıştır.

Dameğâni'nin mezhebi kimliğine gelince, o, İmâmiyye mezhebi üzere yetişmiştir. Zamanla bu mezhebe intisabının kalmadığını, ancak başka herhangi bir İslâm mezhebine de mensup olmadığını ifade

etmektedir. Risalede sıkça Kur'an ve Sünnetle beraber sahâbe ve tâbiîn görüşlerini anlayıp bunlarla amel etme ehliyeti olan bir Müslüman'ın bir mezhebe mensubiyetinin zorunlu olmadığını belirtmektedir. Ancak kişinin yetkinliği bu dereceye ulaşmamışsa, mensup olacağı mezhebi titizlikle araştırması gerektiğine de dikkat çekmektedir. Eserinde sıklıkla Süfyân es-Sevrî ve İbn Ebû Sevr (öl. 240/854) gibi selef âlimlerinin faziletlerini vurgulamaktadır. Dameğâni'nin övgü ve takdir ile andığı gruplar arasında Ehl-i sünnetten Süfiyye, Şîa'dan da Zeydiyye zikredilebilir. O, Zeydiyye'nin özellikle zahit olanlarından takdirle bahsetmektedir. Zeyd b. Ali'ye tabi olanlar arasında Ebû Hanîfe ile öğrencilerinden Muhammed b. Hasan Şeybânî'yi kaydeder. Ancak özellikle Şeybânî'nin onun tabilerinden olması tarihen mümkün değildir. Dolayısıyla onun bu ifadesi, Şeybânî'nin Zeyd'in fikirlerine yakın bir anlayış benimsediği şeklinde düşünülebilir. Eserinde övgüyle bahsettiği Sûfilîğin de klasik ve felsefi anlamdaki Sûfilikten ziyade züht ve zahitlik anlamında olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak görüşlerini temellendirirken, her ne kadar eleştirdiği hususlar olsa da, Zeydiyye ve Mu'tezile'ye yakınlığı açık bir şekilde görülmektedir. Ehl-i sünnet bağlamında da onlardan bir grubun benimsediği bir görüş/görüşler ve gözlemediği bazı kişilerin fiillerinden yola çıkarak genelleyici bir üslupla bütün Ehl-i sünnet mensuplarını eleştirmesi insaf ölçütleriyle bağdaşmamaktadır.

Netice olarak Şemseddin ed-Dameğâni, kendi ifadesiyle, her mezhebin kendisinin kurtuluşa eren fırka, kendisi dışındaki fırkaların da dalalette olduğunu düşündüğü bir ortamda yaşamış, bu iddiaların herhangi bir ölçüsünün olmamasından rahatsız olmuş, arkadaşının mensup olunmaya en uygun mezhebi sorması üzerine de bu risaleyi kaleme almıştır. Öncelikle bütün Müslüman fırkaların temel olarak Ehl-i Sünnet ile Şîa şeklinde iki gruba indirgenebileceğini ifade etmiştir. Genel olarak kendi dönemindeki mezheplerden İsmâililik/Bâtnilik haricindeki hiçbirinin tekfir edilemeyeceğine dikkat çekmiş, diğer mezhepleri de alt kollarıyla birlikte zikrederek onlara ilişkin eleştirilerini, akli ve nakli delillerle gerekçelendirmiştir. İlim tahsili ve İslâm dünyasında yaptığı yolculuklar vesilesiyle gözlemleri sonucunda herhangi bir mezhebe bağlılığının kalmadığını belirtmiştir.

Kaynakça

- Abdülcebbar, Kâdî. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. ed. Metin Yurdağür. çev. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı., 2013.
- Bağdâdî, Abdulkâhir el-. *Ehl-i Sünnet Akâidi: -Kitâbu Usûlü'd-dîn*. çev. Prof. Dr. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Baskı., 2016.
- Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b Tâhir b Muhammed Temimi Abdülkâhir. *Usûlü'd-dîn*. İstanbul: Dârülfünun İlahiyat Fakültesi, 1928.
- Bağdâdî, İsmâil Paşa. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. ed. M. Şerefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1945.
- Bağdâdî, İsmâil Paşa el-. *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. ed. Kilisli Rifat Bilge - İbnülemin Mahmûd Kemal İnal. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 3. Baskı., 1951.
- Batur, Muhammet Raşit. *Zeydilik ve Selefilik arasında İbnü'l-Vezir*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Dameğânî, Şemseddin Abdüssamed b Abdullah Alevî. *el-Cevheretü'l-hâlisâ ani's-şevaib fi'l-akâidi'l-menkume ala cemi'l-mezâhib*. thk. Abdullah b. Yahyâ es-Süreyhî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 2009.
- Eren, Muhammet Emin. *Fırkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Eş'arî, Ebu'l-hasan Ali b İsmail. *el-İbâne ve Usulü Ehli's-sünnet: (Eş'arî akâidi) = el-İbâne an usûli'd-diyâne*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b İsmail b İshak. *el-İbâne an usûli'd-diyâne*. thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd. Kahire: Dârü'l-Kitâb, 1987.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b İsmail b İshak. *el-Lüma' fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*. Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li's-Şuûni'l-Metâbi' el-Emiriyye, 1975.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b İsmail b İshak. *Eş'arî Kelâmu = el-Lüma' fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*. çev. Kılıç Aslan Mavil - Hikmet Yağlı Mavil. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b İsmail b İshak. *Risâle ilâ ehli's-Seğr*. Medine; Beyrut: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hükm; Müessesetu Ulumi'l-Kur'an, 1988.
- Fıglalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 4. Baskı., 1990.

- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yâkût. *Mu‘cemü’l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- İbnü’l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b İbrâhîm b Ali Yemânî. *el-Avâsım ve’l-kavâsım fi’z-zebbi an sünneti Ebi’l-Kâsım*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 9 cilt Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2. Baskı., 1992.
- İbnü’l-Vezîr, Ebû Abdillâh Muhammed b el-Murtaza el-Yemânî. *İsârü’l-hak ‘ale’l-halk fi reddi’l-hilâfât ‘alâ mezâhibi’l-hak min usûli’t-tevhîd*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Baskı., 1983.
- Kubat, Mehmet. “73 Fırka Hadisi”ni Yeniden Düşünmek”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2012), 9-45.
- Özler, Mevlüt. *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti: Cüveyni Eksenli Bir Tetkik*. İstanbul: Nun Yayıncılık, 1997.
- Sâlimî, Ebû Şekûr es-. *et-Temhîd fi beyâni’t-tevhîd*. thk. Ömür Türkmén. Ankara-İstanbul-Beyrut: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi-Dâru İbn Hazm, 2017.
- Şehristânî, Ebû’l-Feth Taceddin Muhammed b Abdülkerim. *el-Milel ve’n-nihal*. thk. Muhammed Abdülkadir el-Fazilî. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2006.
- Şehristânî, Ebû’l-Feth Taceddin Muhammed b Abdülkerim. *el-Milel ve’n-nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 4.Baskı., 2017.
- Ümit, Mehmet. “Ebû Şekûr es-Sâlimî’nin Hilâfete İlişkin Görüşleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi* 51 (2019), 327-352.
- Ümit, Mehmet. “Mihne Sürecinde Hanefiler”. *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (Ocak 2010), 101-130.
- Ümit, Mehmet. *Zeydiyye-Mu‘tezile etkileşimi: Zeyd b. Ali’den Kâsım er-Ressî’nin Ölümüne Kadar*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Extended Summary

In this article, how Shams al- Dīn al-Damaghānī, who is thought to have lived during the 7th century of Hijrah (13th century AC), approaches to the theological Islamic sects in general and to the Ahl al-Sunnah sect in particular, and his criticisms of Ahl al-Sunnah are discussed based on his work *al-Jawhara al-khālisa ‘an al-shawāib fi al-‘aqā'id al-manqūma ‘alā jami'l-madhāhib*. Al-Damaghānī wrote his work in an environment where the sects were accusing each other immoderately. He was disturbed by excommunications (takfir) without any standards and wrote book in question after his friend asked him about the most appropriate sect (madhhab) and methodology to follow.

In his work, Shams al- Dīn al-Damaghānī divides the sects into two main groups: Ahl al-Sunnah and Shī'a. He tries to justify his criticisms against these sects by applying to evidence based on reason and revelation. In this study, his life, his work, his sources of knowledge, his treatment of sects and his approach to the Ahl al-Sunnah sect are analyzed.

The main source for this article is *al-Jawhara al-khālisa*. However, classical sources and modern studies have been referred in places as well. It is important to note that *al-Jawhara al-khālisa* is also the only surviving work of Shams al-Deen al-Damaghānī. Although there is not much information about his life, an evaluation of the period in which he lived has been made by compiling information on this issue from sources that are presumed to be contemporaneous with him and written after him. Information about his book has been compiled from its manuscript copies and from the content of the book itself. Criticisms towards the Ahl al-Sunnah have also been put forward as clearly and concisely as possible from his own work. In this study, principles such as "deepening on the person" and "document analysis and document scanning" were applied since this article is a person-centered study.

Although al-Damaghānī is attributed to the town of Dameghān in Iran, he was born and raised in Iraq as an adherent of the sect of Imāmiyya. He traveled to many Islamic countries to study and had the opportunity to see and evaluate the existing sects of his time. As a result of these travels and the new knowledge he acquired from his experiences, he left the sect he used to follow. However, he did not initiate into any other sect. Regarding adherence to any sect, he believes that if one has the competence on religious sciences, it is right to live a life in line with the Qur'an, Sunnah and the views of the Salaf. Nonetheless, he believes that if one does not have the competence to do so, he should search very carefully for the sect which he

will follow and should not give up this sincere pursuit until he finds the truth.

Given the dates of the manuscripts of the work, some of the information contained in the work, and the information provided by the scholars who referred to the work in their books, it can be estimated that Shams al-Dīn al-Damaghānī lived in the 7th century of Hijrah. This period was also a time of turmoil in the Islamic world. As a matter of fact, while the Islamic world was struggling with the Crusades on the one hand, it was trying to resist the Mongol invasion on the other. In Iraq, the Baghdad-based Abbasid state which had existed for five centuries, collapsed at the hands of the Mongols, and Baghdad suffered great destruction. This was not only experienced in Baghdad, but many towns of the Islamic world were destroyed, libraries were burned and historical sites were damaged. The material destruction in the Islamic world led Muslims to religious mystical (sufi) movements rather than rational sciences. The attempt to repair the material collapse by means of spirituality can also be considered one of the characteristics of this period. In this period, Sufi masters were highly respected both by the people and the state rulers. Within the given background, it is significant that Shams al-Dīn al-Damaghānī stated that no Muslim sect other than the Ismā'ilīs could be excommunicated (takfir). It is also possible to say that the Zaydiyya were in a superior position compared to the Imāmiyya in terms of authority and political power in this period. Accordingly, two factions that al-Damaghānī mentions with appreciation are noteworthy here. One of them is the Sufis among the Ahl al-Sunnah and the other is the ascetics of the Zaydis among the Shī'a.

The printed text of al-Damaghānī's work in question consists of a preface, an introduction, and two chapters. In the preface and the introduction, it is stated that a sect's having large number of members does not constitute evidence that the sect is the true sect. At this point, unlike the classical perspective, the hadith concerning the "seventy three" factions is not mentioned as an argument for classifying the factions, but rather as one of the transmitted (naqlī) proofs that the majority is not on the right path.

Firstly, al-Damaghānī states that the Mu'tazila, one of the theological sects in history, was incorporated into Shī'a; and the Khārijīs into Ahl al-Sunnah in time, so that in his time Muslims were divided into two main sects: Ahl al-Sunnah and Shī'a. He discusses Shī'a in three main branches as Imāmiyya, Zaydiyya and Ismā'iliyya. He expresses his criticism towards Ahl al-Sunnah without dividing it into any sub-branches and states that this sect also includes Hashwiyya, Jahmiyya and Ash'ariyya. However, he does not mention

anything about the Māturīdiyya sect in his work at all. This may indicate that Māturīdiyya was not probably well-known and active in the region he lived. It is also known that the Hanbalīs were in a more influential position among the Ahl al-Sunnah sects in this period.

It is understood that the Sufism, which the author mentions with appreciation and frequently refers to in the work, is used in the sense of asceticism, not Sufism in the classical and philosophical sense.

The information al-Damaghānī provides about the regional presence of the four juristic sects of Ahl al-Sunnah during his own era is also remarkable. According to this, Malikīs lived in the West, Shafi's in Damascus, Hanafis and Hanbalīs in Persia.

As a result, Shams al-Dīn al-Damaghānī, who lived in a period when the sects were excommunicating each other (takfir) without basing on any criteria, makes some suggestions in his work that could be a solution to the situation. Accordingly, no sect other than Ismāiliyya/Bātiniyya should be directly excommunicated. He recommends that one should lead a life on the path of the Book, the Sunnah and the Salaf, without staying adherent to any sect if he is qualified to do so, just like al-Damaghānī does himself. However, he speaks admiringly of the Sufis among the Ahl al-Sunnah and the ascetics of Zaydiyya among the Shī'a in his work. Therefore, he implies that they can be taken as a role model.

To sum up, he criticized Ahl al-Sunnah in a generalized manner on various issues. However, it does not seem possible to say that he was completely free from the sectarian fanaticism that he tried to avoid. As a matter of fact, it is noticeable that he displays an attitude under the influence of the tradition in which he was raised.